

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-2-35>

Анжела СВАРИЧЕВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-0954-101X

кандидатка педагогічних наук,

доцент кафедри мовної підготовки

Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія»

(Одеса, Україна) rugena@ukr.net

ВІДРОДЖЕННЯ АВТЕНТИЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕПРЕСОВАНИХ СЛІВ, ВИНИЩЕНИХ МОСКОВІЄЮ

У статті розглянуто проблему знищення української мови радянською владою, насильного вилучення автентичних українських слів задля збіднення української мови, забезпечення її несприйняття на десятиліття вперед, уподібнення з російською мовою. Узагальнено, що політика радянської влади спрямовувалася на безумовну фільтрацію української мови, щоб вона вписувалася в уявлення владної верхівки та партійних мовознавців. З цією метою радянська влада змінювала цілі слова та пропагувала нові, які мало відрізнялись від російських або були іноземного походження, вилучала невідповідні префікси й суфікси (надвиробництво – перевиробництво). Встановлено, що для періоду радянської влади в Україні характерним було перенесення конфлікту між українською та російською мовами із зовнішнього, позамовного виміру у внутрішню структуру української мови (заміни м'якої «л» у словах іномовного походження, скасування літери «т», ліквідації паралельних форм, запровадження російської граматичної термінології, ліквідація термінології, створеної на ґрунті українській мовній основі).

Метою статті є розгляд репресованих слів, винищених московією та пошук ефективних шляхів відродження автентичних українських репресованих слів. Основними шляхами відродження автентичних українських репресованих слів визначено: використання у шкільних підручниках репресованих раніше та реабілітованих українських слів (кляса – клас, вібло – циліндр, діагоналя – діагональ, проєкт – проект); використання репресованої лексики в текстах художніх творів сучасних письменників; використання репресованих слів у повсякденному вжитку, в наукових текстах, у будь-якій друкованій продукції, у рекламі, в меню ресторанів (зупа – суп, мішанка – салат, городина – овочі, росіл – бульйон, п'єц – піч, бретрура – печене м'ясо) тощо.

Ключові слова: українська мова, репресовані слова, автентичні слова, радянська влада, шляхи відродження.

Anzhela SVARYCHEVSKA,

orcid.org/0000-0002-0954-101X

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Social, Humanitarian and Fundamental Disciplines

Naval Institute of the National University “Odessa Maritime Academy”

(Odessa, Ukraine) rugena@ukr.net

REVIVING AUTHENTIC UKRAINIAN REPRESSED WORDS DESTROYED BY MOSCOW

The article deals with the problem of destroying the Ukrainian language by the soviet government, forcible removal of authentic Ukrainian words in order to impoverish the Ukrainian language, ensuring its non-acceptance for decades to come, assimilation with the russian language. It has been generalized that the policy of the soviet government was directed to the unconditional filtration of the Ukrainian language so that it would fit into the ideas of the ruling elite and party linguists. Aiming this the soviet government changed whole words and promoted new, which differentiated a little from russian ones or were of foreign origin, removed inappropriate prefixes and suffixes (nadvyrobnytstvo – perevyrobnytstvo (overproduction)). It has been established that it was specific for the soviet rule period in Ukraine a transfer of the conflict between the Ukrainian and russian languages from the external, non-linguistic dimension to the internal structure of the Ukrainian language (replacing soft «l» in foreign origin words, cancellation of the letter «g», elimination of parallel forms, introduction of russian grammar terminology, elimination of terminology created on a specifically Ukrainian linguistic basis).

The purpose of the article is the overview of the repressed words destroyed by moscow and the research for effective ways of reviving authentic Ukrainian repressed words. The main ways of reviving authentic Ukrainian repressed words have been defined: the use of earlier repressed and rehabilitated Ukrainian words in school textbooks (klyasa – klas (class), viblo – tsylindr (cylinder), diiahonalia – diahonal (diagonal), proiekt – proekt (project)); the use of repressed vocabulary in the texts of artistic works of modern writers; the use of repressed words in everyday use, in scientific texts, in any printed products, in advertising, in restaurant menus (zupa – sup (soup), mishanka – salat (salad), horodyna – ovochi (vegetables), rosil – bulion (bullion), piets – pich (stove), bretrura – pechene miaso (backed meat)) etc.

Key words: the Ukrainian language, repressed words, authentic words, soviet government, the ways of reviving.

Постановка проблеми. Найбільшу інформацію про мову з погляду культури відображають культурні концепти як багатовимірні сенсові утворення, в яких виокремлюють ціннісний, образний та понятійний аспекти (Грималюк, 2013). Нові науки концептологія та лінгвокультурологія, які виникли на цій основі, значно розширили інформаційний простір для лінгвіста, вможлививши вихід за межі «суто граматики» (Баденкова, 2017: 48). Тому предметом досліджень стали не лише мовні, а й культурно-мовні коди.

Водночас XIX–XX століття характеризуються значними втратами для української лінгвокультури. Так, спершу царською росією, а згодом і СРСР було свідомо знищено мільйони людей, які говорили і думали українською мовою. А розвиток української мови в цей період мав частіше насильницький, аніж еволюційний характер. Зміни в українській мові (і не лише в ній) бувають двох типів: природні та штучні. Природні відбуваються самі собою, під впливом сукупності зовнішніх та внутрішніх чинників (визнання англійської мовою міжнародного спілкування – поява в українській мові значної кількості англіцизмів (Гавдида, Назаревич, 2014); почалася повномасштабна війна – збільшення частки військової лексики тощо). На відміну від природних, штучні зміни директивні, за ними стоїть бюрократичний апарат, примус та загроза покарання (Crystal, 2014). Такі зміни є частою ознакою авторитарних режимів (Bureiko, Moga, 2019). Мова відбиває мислення, а режими прагнуть обмежити його свободу, тому обмежують насамперед свободу висловлювань.

Більшовицька влада впродовж десятків років активно намагалася вилучити українську мову з широкого, повсякденного вжитку і тим самим досягнути масового зросійщення українського народу. У своїх спробах москалі використовували різноманітність методів – від звичайних заборон розмовляти українською мовою (Демська-Кульчицька, 2005) до підміни цілих понять, надаючи їм російське сенсове значення (репресовані слова). В цей період (на жаль і надалі також) значна частина репресованих слів загубилася, розчинилася в неправильному вживанні, оскільки нові покоління українців вже не пам'ятали їхнє звучання, а тим паче – значення. На жаль, зараз, у XXI столітті знову відбувається масове знищення москалями українського народу.

Аналіз досліджень. Надзвичайно актуальна проблема свідомого знищення української мови не була предметом активних лінгвістичних досліджень, оскільки в Україні з кінця XVII до кінця XX ст. цьому не сприяли історичні реалії. Однак

проблема знищення української мови, її знецінення та «оселючення» висвітлювалися ще І. Огієнко, М. Костомаровим, Г. Тютюнником, І. Франком, Ю. Шевельовим та ін. Сучасні науковці-лінгвісти досліджують історичний шлях знищення української мови (В. Баденкова, Л. Мацько та В. Христенюк, Л. Масенко, Н. Шеремета та ін.), питання знищення української мови як форми мовної політики (Н. Гавдида та Л. Назаревич, О. Демська-Кульчицька, М. Чаїнська (М. Chayinska), А. Кенде (А. Kende), М. Вол (М. Wohl)) та форми геноциду української мови (А. Панченко, Я. Радевич-Винницький), документальне висвітлення методів «історичного складання» російськомовного населення України (С. Мельничук, О. Різників, Р. Смаль-Стоцький та ін.). Однак, попри наявність певних наукових пошуків з проблеми знищення української мови у сучасних лінгвокультурологічних дослідженнях, в умовах повномасштабної війни росії проти України питання збереження та відродження української мови залишаються засадничими. Надзвичайно важливо не лише зберегти самобутність української мови, а й відродити втрачене. Тому проблема відродження автентичних українських репресованих слів, винищених московією, є надзвичайно актуальною і своєчасною.

Метою статті є розгляд репресованих слів, винищених московією та пошуку ефективних шляхів відродження автентичних українських репресованих слів.

Методи дослідження. У статті використано сукупність загальнонаукових методів (індукція та дедукція, методи аналізу та синтезу); власне лінгвістичні методи (метод дефінітивного аналізу), а також описовий метод та метод класифікації, які передбачають узагальнення та систематизацію аналізованого матеріалу з проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Історія української мови періоду СРСР – це передусім, історія безумовної фільтрації української мови, щоб вона вписувалась в уявлення владної верхівки та партійних мовознавців. Радянська влада робила все для того, щоб віддалити Україну від всього цивілізованого світу, зрусифікувати її. Зайняти своє місце в європейському просторі українцям завдав, зокрема, лінгвоцид, який був складовою політики знищення українського народу. Досить влучною видається думка відомої філологині Орісі Демської-Кульчицької, яка стверджує, що якби Українська Народна Республіка відбулася і проіснувала принаймні до 1939 року (як балтійські країни), ми б не знали Голодомору й лінгвоциду і зайняли б своє місце в європейському просторі. Україна була б у Євросоюзі. Українці говорили

б українською, мали б більше словників, почувалися б, як рівні серед рівних. Без Голодомору й лінгвоциду Україна сьогодні була б частиною світу, який живе заможнo, впевнено, розуміє куди і за чим іде (Демська-Кульчицька, 2005).

У своїй історії українці мають факти знищення української мови, адже СРСР є своєрідним «лінгвістичним полем вбивства», де під тиском русифікації знищували майже всі місцеві мови. Це здійснювалося шляхом просування російської мови як загальнокультурної шляхом інших мов. Номінально більшовицьке законодавство захищало використання мов (Сваричевська, 2023: 105), але одночасно робило все, щоб розмити бар'єр між українською та російською мовами.

У знищенні української мови радянська влада не лише вдавалася до «клясичних» заходів зовнішнього тиску (цілковита або часткова заборона прилюдного вживання української мови, заселення українських земель москалями і переселення українців на неукраїнські землі, заборона використання української мови в системі освіти тощо), а й встановлювала контроль над структурою української мови, що не робили ні поляки, ні румуни, ні навіть царська адміністрація московії, зокрема:

- заміни м'якої «л» у словах іншомовного походження;
- скасування літери «г» спершу у словах іншомовного походження, а згодом і загалом її вилучення з української мови;
- ліквідації паралельних форм (одна з питомих рис української мови, що відрізняла її від російської);
- цілковита заборона певних слів, синтаксичних конструкцій, граматичних форм, правописних й орфоепічних правил;
- репресовані слова (Chayinska, Kende, & Wohl, 2022);
- запровадження російської граматичної термінології;
- ліквідація термінології, створеної на питоми українській мовній основі.

Усе це сприяло перенесенню конфлікту між українською та російською мовами із зовнішнього, позамовного виміру у внутрішню структуру української мови, що завдало значної шкоди автентичності української мови. Тому зараз небагато хто знає значення слів «далековид» і «зизий».

Радянська влада змінювала українські слова на російські аналоги, аби дві мови були дуже схожими. З метою «подолання штучного бар'єру між українською та російською мовами» (Мацько, & Христенюк, 2003) радянська влада нещадно нищила і забороняла питоми українські слова,

тобто репресувала їх. Репресовані слова є лексичними одиницями, що актуалізують заборону на формалізацію певних сенсів. На концептосфері української мови, як і весь менталітет українського народу, була накладена більшовицька ідеологічна рамка, що обмежувала розвиток мовної свідомості (Мельничук, 2017). Репресованих українських слів набралось вже кілька сотень.

Варто зазначити, що репресовані слова передбачали не лише повну заміну цілісної лексичної одиниці чи повне усунення слів (городиня → овочі, садовина → фрукти, засновок → гіпотеза, вакація → канікули, цинамон → кориця), а й заміну або вилучення «невідповідних» префіксально-суфіксальних утворень (було «надвиробництво» стало «перевиробництво») та синтаксичної реалізації лексеми. Наведемо деякі «шкідливі», на думку советів, слова та їхні зрусифіковані «правильні» відповідності: *аркуш* → *лист*; *безнастанний* → *неперервний*; *жмуток* → *пучок*; *либонь* → *напевно, мабуть*; *обрус* → *скатерть*; *робітня* → *майстерня*; *кулястий* → *кулеподібний*; *двотомовик* → *двотомник*; *небавом* → *невдовзі*; *взуттярня* → *взуттєва фабрика*; *спадистий* → *похилий*, *бляск* → *блиск*, *взір* (*взірець*) → *формула*, *відпружник* → *буфер*, *гірське пасмо* → *гірський хребет*, *добір* → *комплект*, *закріп* → *фіксування*, *згук* → *звук* тощо. Як бачимо, забороняли передусім слова, несхожі на відповідні російські аналоги (у межах зближення мов) і які мають чужі для російської мови суфікси. Втім, значна кількість цих суфіксів потім виявився напрочуд продуктивним (*-арня/-ярня* серед знайомих слів є не лише в кав'ярні, а й у броварні чи книгарні).

Окрім прямих заборон існували і тонші інструменти, щоб відсунути слово з повсюдного вживання. До прикладу, його позначали у словнику як застаріле чи регіональне. На щастя, зараз дуже багато таких слів повертаються в активний повсякденний ужиток, і інколи не віриться, що вони колись були рідко вживаними. Ось короткий список за матеріалом дослідниці Оксани Ковтунець: раніше застарілі *благодійний, вояк, мистець, добродій, книговидавець, світлина, потяг*; рідко використовувалися *протягом, правник, мешканець, поліція*; діалектні *винайм, тираж* та розмовне – *головнокомандувач*.

На жаль, «репресовані» слова здебільшого вийшли з ужитку та майже вимерли. Однак саме час їх повернути в активний фонд української лексики. Ознайомитися з усіма відомими репресованими автентичними українськими словами, які замінила радянська влада можна у Реєстрі репресованих слів (<https://www.myslenedrevo.com>).

ua/uk/Sci/Linguistics/rejestr.html), який дослідила й уклала Оріся Демська-Кульчицька.

Далі розглянемо можливі шляхи відродження автентичних українських репресованих слів, винищених московією.

Першим і одним з найважливіших шляхів відродження автентичних українських репресованих слів, винищених московією є *використання у шкільних підручниках репресованих раніше та реабілітованих українських слів*. Так, вже сьогодні у шкільних підручниках з'являються раніше репресовані і реабілітовані нині слова: «кляса» замість зросійщеного «клас», «вібло» (циліндр), «діагоналя» (діагональ), «дріб наворотний» (періодичний дріб).

Наступним кроком у відродження автентичних українських репресованих слів вбачаємо *використання репресованої лексики в текстах художніх творів сучасних письменників*. Варто констатувати, що тексти художніх творів сучасних українських письменників репресованою лексикою пересипано щедро. Наприклад, уже нікого не здивуєш такими репресованими словами як шинквас (прилавок, бар), таця (піднос), обрус (скатертина), церата (клейонка), люстро (дзеркало), хідник (тротуар), однострій (уніформа), пігулки (таблетки, пілолі), філіжанка (чашка кави). Яскравим прикладом влучного і систематичного використання репресованих автентичних слів є твори Юрія Андруховича: «*Часом відчуваюсь манюсінським коліщатком велетенського дзигаря. Перепікся, – сказав пан Фляк, витягнувши з кармана дзигарок і додавши: – Справді це було годину тому, але саме вчора*».

Ще одним дієвим механізмом відродження автентичних українських репресованих слів, зни-

щених московією вбачаємо у *використанні репресованих слів у повсякденному вжитку, в наукових текстах, у будь-якій друкованій продукції, у рекламі, в меню ресторанів*.

Висновки. Десятиліттями радянська влада, а до того століттями влада Російської імперії, намагалися знищити українську мову шляхом різноманітних заборон. Однак радянська влада пішла ще далі і вирішила діяти інакше: вона почала вилучати оригінальні слова української мови та замінювали їх русифікованими аналогами. На жаль, можемо констатувати, що радянська влада вчинила справжній лінгвоцид, «репресовуючи» українські слова, які століттями використовувалися у побуті та літературі. З цією метою радянська влада активно редагувала, а подекуди взагалі забороняла/знищувала українські словники (зокрема й термінологічні), вилучала слова, які були унікальними, питома українськими та замінювала їх на нові – максимально наближені до російської, аби ніхто не запідозрив, що ми не «браття». Однак повернення багатства значного пласта репресованої української лексики здатне зупинити згубне явище спонтанної та офіційної суржикізації, змішання української мови з російською. Основними шляхами відродження автентичних українських репресованих слів визначаємо використання у шкільних підручниках репресованих раніше та реабілітованих українських слів, використання репресованої лексики в текстах художніх творів сучасних письменників, використання репресованих слів у повсякденному вжитку, в наукових текстах, у будь-якій друкованій продукції, у рекламі, в меню ресторанів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баденкова В. М. Історія української літературної мови: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Миколаїв, 2017. 148 с.
2. Демська-Кульчицька О. *Реєстр репресованих слів*. 2005. Взято з <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Linguistics/rejestr.html>
3. Гавдида Н., Назаревич Л. Лінгвоцид як форма мовної політики. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство*. 2014. Вип. II (24). С. 77–80.
4. Грималюк І. М. Мововбивство і не тільки.... Вид. 2-ге, виправл., доповн. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2013. 40 с.
5. Мацько Л., Христенюк В. Явище лінгвоциду в історії української літературної мови (XVII–XIX ст.). *Українська мова*. 2003. Вип. 2. С. 58–62.
6. Мельничук С. А. Моя боротьба за мову. Документальне висвітлення методів «історичного складання» російськомовного населення України. 2-ге вид., доп. Київ: Талком, 2017. 576 с.
7. Сваричевська А. П. Лінгвоцид, або ж лінгвістичний геноцид, української мови. *Нова філологія*. 2023. Вип. 91. С. 100–105.
8. Bureiko N., Moga T. The Ukrainian-Russian linguistic dyad and its impact on national identity in Ukraine. *Europe Asia Studies*. 2019. Vol. 71 (1). P. 137–155.
9. Chayinska M., Kende A., Wohl M. J. A. National identity and beliefs about historical linguicide are associated with support for exclusive language policies among the Ukrainian linguistic majority. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2022. Vol. 25 (4). P. 924–940.
10. Crystal D. *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 245 p.

REFERENCES

1. Badenkova, V. M. (2017). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian literary language]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Mykolaiv*, 148 [in Ukrainian].
2. Demaska-Kulchytska, O. (2005). *Reiestr represovanykh sliv [Register of repressed words]*. Vziato z <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Linguistics/rejestr.html> [in Ukrainian].
3. Havdyda, N., & Nazarevych, L. (2014). Lihvotsyd yak forma movnoi polityky [Linguicide as a form of language policy]. *Naukovi zapysky TNPU. Serii: Movoznavstvo – Scientific notes of TNPU. Series: Linguistics*, II (24), 77–80 [in Ukrainian].
4. Hrymaliuk, I. M. (2013). *Movovbyvstvo i ne tilky.... [Language killing and not only...]*. Vyd. 2-he, vypravl., dopovn. Ternopil: TzOV «Terno-hraf», 40 [in Ukrainian].
5. Matsko, L., & Khrystenok, V. (2003). Yavlyshche lihvotsydu v istorii ukrainskoi literaturnoi movy (XVII–XIX st.) [the phenomenon of linguicide in the history of the Ukrainian literary language (XVII–XIX centuries)]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 2, 58–62 [in Ukrainian].
6. Melnychuk, S. A. (2017). *Moia borotba za movu. Dokumentalne vysvitlennia metodiv «istorychnoho skladannia» rosiiskomovnoho naselennia Ukrainy [My struggle for language. Documentary coverage of the methods of «historical compilation» of the Russian-speaking population of Ukraine]*. 2-he vyd., dop. Kyiv: Talkom, 576 [in Ukrainian].
7. Svarychevska, A. P. (2023). Lihvotsyd, abo zh lihvistychnyi henotsyd, ukrainskoi movy [Linguicide, or linguistic genocide, of the Ukrainian language]. *Nova filolohiia – New philology*, 91, 100–105 [in Ukrainian].
8. Bureiko, N., & Moga, T. (2019). The Ukrainian-Russian linguistic dyad and its impact on national identity in Ukraine. *Europe Asia Studies*, 71 (1), 137–155.
9. Chayinska, M., Kende, A., & Wohl, M. J. A. (2022). National identity and beliefs about historical linguicide are associated with support for exclusive language policies among the Ukrainian linguistic majority. *Group Processes & Intergroup Relations*, 25 (4), 924–940.
10. Crystal, D. (2014). *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press, 245.